

У ГЛІБ ВІКІВ

УДК 94 (470) «X»

Олександр Іщенко

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ У «СКАЗАННІ ПРО БОРИСА ТА ГЛІБА»

Розглядаються відомості про Володимира Мономаха, які містяться у «Сказанні про Бориса та Гліба» – у тій частині, що оповідає про посмертні чудеса святих. Особливу увагу приділено шануванню ним та іншими руськими князями культу святих братів. Підкреслюється особливе ставлення Мономаха до святого Бориса як його особистого заступника.

Ключові слова: Борис і Гліб, Володимир Мономах, шанування, патрональні традиції.

Цікаві відомості про Володимира Мономаха, які доповнюють літописні, перш за все про ставлення князя до культу Бориса та Гліба, містяться у «Сказанні», присвяченому братам, – у тій його частині, де йдеться про посмертні дива святих і їх шанування руськими князями.

«Сказання про Бориса та Гліба» у вигляді, що дійшов до нас, написано після 1115 р. і було складене, як вважає багато дослідників, явним прибічником Володимира Мономаха. За припущенням М.М. Вороніна, автором «Сказання» був єпископ переяславський Лазар, котрий раніше був кліриком церкви Вишгорода. Написано ж його (остаточна редакція) між 2 травня 1115 р. (дата другого перенесення мощів Бориса та Гліба) і 6 вересня 1117 р. (дата смерті Лазаря)¹.

В Успенському збірнику XII – XIII ст., який представляє найбільш ранній зі списків «Сказання», що дійшли до нас, Володимир Мономах спершу згадується у короткому повідомленні про нові княжіння після смерті 1093 р. його батька, великого київського князя Всеволода: «Стопълкъ же Изяславичъ прия княжение Къеве, а Двѣдъ и Ольгъ Чърнигове, Володимиръ же Переяславли»². Тим самим про те, що до повернення 1094 р. з Тмутаракані Олега Володимир Мономах протягом 16 років займав чернігівський стіл, а потім як «отчину» вимушений був поступитися ним Олегу Святославичу і піти в Переяслав, замовчується. Наступна згадка про князя, що володів Переяславщиною («предръжааше оубо переяславсьскоую оболость»), пов'язана безпосередньо із шануванням ним культу святих князів Бориса та Гліба. Перед цим же йдеться про Святополка.

У «Сказанні» цей київський князь зображається в найбільш негативному світлі. У розповіді про диво з в'язнями він «всадилъ бяше въ погребѣ два моужа, не въ которей вине хоуде окована, и не справивъ нѣ послуша облыгающихъ... Всадивъ же оубо сия и въ забыгъ я положи»³. Втручанням Бориса та Гліба безневинних було звільнено. Один з них «для доказу дива» на якийсь час був засліплений святими, а потім зцілений. Коли про те, що сталося, дізнався Святополк, він «отъ толе не многыми насильствоваше людемъ». Під впливом дива він починає шанувати Бориса та Гліба: «ина времена многа преходяше творяше праздъникъ Вышегороде часто приходя летъмъ». За свідченням «Сказання», Святополк мав намір почати будівництво нової церкви на честь Бориса та Гліба на місці колишньої. Проте, наголошує автор, «семоу же оумышлению не събывъшю ся по бжию строению и по воли стою мчнкоу»⁴. Отже,

---

© Іщенко Олександр Сергійович – аспірант кафедри Вітчизняної історії, Південний федеральний університет (Ростов-на-Дону).

вони «проти Святополка і відкидають його служіння їх пам'яті»⁵. Книжникові, напевно, було неможливо уявити, щоб храм на честь Бориса та Гліба побудував Святополк, тезко Святополка Окаянного.

І ось тут, поруч зі Святополком, постає світлий образ Володимира Мономаха як особливо ревного шанувальника Бориса та Гліба. За словами «Сказання», він «любовьь многу имеаше къ стьима, и много приношение творяше има», а одного дня задумав прикрасити гробниці святих князів, обкувавши їх золотими дошками. Для цього Володимир «пришьдъ ношь премери гроба раклепавъ же дьскы сребрьныя и позолотивъ, и паки тако же пришьдъ нощию и обложивъ окова чудодеиная и достохвальная стая гроба...»⁶. Цим, як звернув увагу М.Д. Присьолков, Володимир прагнув затьмарити Святополкові підношення святим братам. Позолотити їх срібні труни, зроблені, очевидно, останнім, він міг «лише таємно і вночі, щоб не дати Святополку права визнати цей вчинок за особисту образу, хоча таємниця ця була, звичайно, загальновідома»⁷. За свої справи «благочестивый князь Володимиръ» заслуговує на усіляку похвалу за «блгородство же въкоупъ и великооумие, и любовьъ еже къ стьима кротость же и съмерение и тыщание къ богу, и къ стымъ црквамъ...»⁸.

Автор «Сказання» повідомляє, що гробниці Бориса та Гліба Володимир Мономах прикрасив спершу 1102 р. Після перенесення святих у новий кам'яний храм 1115 р. він прикрасив їх ще більше «и тако оукраши добре яко не могу съказати оного оухыщрения по достоянню довлне, яко многомъ приходящемъ и отъ грькъ и отъ инехъ же земель и глти, никде же сицея красоты несть, а и многихъ стыхъ раки видели есмы»⁹. Тут, як відзначав М.М. Воронін, автор немов «не може стерпіти і, випереджаючи хід подій, про які йдеться, відразу повідомляє про все зроблене благовірним, великорозумним, благородним та смиренным князем»¹⁰.

Далі у «Сказанні» йдеться про те, що після того, як Володимир Мономах окував раки Бориса та Гліба, Олег Святославич вирішує добудувати на честь святих братів кам'яну церкву, почату ще його батьком, закінчену Всеволодом, яка потім зруйнувалася¹¹. Коли 1111 р. (дата визначається вказівкою, що Святополк помер «на въторое лето по оустроение цркве тоя») церква була готова, Олег багато разів звертається до Святополка з проханням перенести в неї святих, але той не хотів цього робити, оскільки побудував цю церкву не він¹². Позицію київського князя, так само, як і прагнення Володимира Мономаха та Олега Святославича пов'язати своє ім'я з культом Бориса та Гліба, пояснює В.І. Лесючевський: «Борис та Гліб були необхідні князям, перш за все, як особисті заступники». Заступництво святого князеві (або цілій династичній лінії), як відзначав К.А. Соловійов, «могло стати важливим елементом особистої харизми, отже, серйозним аргументом на користь того або іншого претендента на великокняжий стіл»¹³.

Після смерті Святополка, як повідомляє «Сказання», «многу мятежу и крамоле бывъши въ людьхъ и мълве не мале». У цій ситуації «свъкоупивъше ся вси людие паче же большии и нарочитии моужи, шедъше причьтъмъ всехъ люди, и моляхоу Володимира да въшедь оуоставить крамолоу соущию въ людьхъ». Мономах відгукнувся і, прийшовши «оутоли мятежъ и гьлкоу въ людьхъ, и прея княжение всея Роусьскы земля»¹⁴. Ця розповідь, як звернув увагу М.М. Воронін, «могла бути легко витлумаченою як прямий натяк на те, що повстання – кара Святополка волею святих князів»¹⁵. Так, шляхом різної міри «затемнення» інших князів (убивці праведних братів Святополка і його тезка, попередника і суперника Мономаха – Святополка Ізяславича), на його думку, побічно здійснювалося прославляння Володимира Мономаха¹⁶. І справді, на фоні не завжди праведного Святополка, Володимир Мономах виглядає особливо вигранно.

Розповідь «Сказання» про події в Києві, що слідували після смерті Святополка, примітна і ще в одному. Якщо в детальнішій розповіді Іпатіївського літопису¹⁷ прихід Володимира Мономаха до Києва зображається як запрошення його туди киянами, то у «Сказанні» вказується, що це не просто «кияне», а «большии и нарочитии моужи». Ініціатива в запрошенні князя відводиться саме їм, хоча не заперечується участь усіх людей. Радянськими істориками, що надавали перевагу повідомленню «Сказання», у зв'язку з цим підкреслювалося, що Мономах зайняв київський стіл як ставленник боярства і верхів міського населення, зляканих народним рухом, що почався після смерті Святополка¹⁸.

На наш погляд, правильно відмінності розповідей літопису і «Сказання» про події в Києві після смерті Святополка визначив М. Б. Свердлов. Проаналізувавши обидві, він дійшов висновку, що в першому з них суть подій відбито з погляду особи, яка була у місті. У другому ж – оповідання «відображало погляд на них ззовні, в узагальнювальних, оцінних характеристиках. Якщо в ПВЛ («Повісті временних літ» по Іпатіївському списку. – **О.І.**) відбився погляд на дані події людини, близької до верств рядового міського населення, то в «Сказанні» – людей «больших и нарочитых», а також близьких до князя Володимира Мономаха і (або) його самого»¹⁹. Як і літопис, «Сказання» акцентує увагу на ініціативності людей і пасивності Мономаха. Але, як зазначає Т.Л. Вілкул, «сюжетна лінія пасивності не настільки відпрацьована, як в Іпат, немає інформації про відмову Мономаха прийти до Києва і про повторне запрошення князя. Крім того, городяни не протиставлені адміністрації: немає відомостей про грабіж дворів знаті. Хоча і сказано про «крамолу, заколот і чутку», нового князя обрано одностайно»²⁰.

Коли Володимир Мономах «прерѣжащо вьсю власть», він вирішує перенести мощі Бориса та Гліба в нову церкву («оумысли пренести сия стая стратотръпца вь създаноу церквь») і тим самим як би освятити своє вокняжіння санкцією святих братів. При цьому відносно Давида і Олега Святославичів це зображається так, ніби їх було запрошено брати участь у церемонії перенесення мощів Бориса та Гліба Мономахом, який «възвести братии своєї Двдви и Ольгови». Проте, як відзначає І.І. Смирнов, у всю цю «ідилічну картину» несподіваним дисонансом уривається зауваження про Давида та Олега Святославичів: «тако же и тема всегда оубо глщема поноужаещема Володимира о пренесении стою»²¹. Розвиваючи це зауваження, І.І. Смирнов доходить висновку, що «апологетика Сказання про Бориса та Гліба відносно Мономаха поєднується в нім, в опису торжеств Вишгорода, з явною прихильністю автора до Святославичів»²². Останнє він пояснює тісними зв'язками чернігівських Святославичів з Вишгородом і їх же особливою роллю в розвитку культу Бориса та Гліба²³.

У «Сказанні» торжества Вишгорода зображаються як свого роду апофеоз на честь культу Бориса та Гліба. Порівняно з «Повістю временних літ» обставини перенесення мощів та освячення нової церкви викладаються детальніше і точніше (у літопису, як відзначав М.Х. Алешковський, «можна прочитати лише подробиці про перенесення раки Бориса і провідну роль Мономаха в цьому перенесенні»²⁴). Розповідь ведеться в урочистих, піднесених тонах, з детальним перерахуванням усіх учасників як князів, так й ієрархів церкви. Загалом, «тоу бе съшьлося отъ вьсее роуьскы земле и отъ инехъ странъ и много множество люди, и князи, и вьсе болярство и вьсе старейшинство, и воеводы вься роуьскы земле и вьси предръжащяя страны вся, и... всяко множество тоу беаше, и всяка облашь»²⁵. Вишгород був переповнений настільки, що люди не уміщалися навіть на міських стінах.

Святкування тривало два дні. 1 травня освятили храм, а на ранок у неділю, 2 травня на спеціально підготовлених санях почали перевозити раки святих. Спочатку повезли Бориса і «съ нимъ идяше Володимиръ съ многомъ говениемъ, и съ нимъ митрополить и поповьство...». Оскільки неможливо було пройти через «множества людии», Володимир велів кидати «людьмъ коунами же и скорою и паволокы». Багато хто кинувся хапати їх і «тако одьва възмогаша довлещи»²⁶. Потім Давид (про Олега у цьому зв'язку в творі не згадується) та інші учасники церемонії повезли раку Гліба, і тут «чюдо преславно бысть»: поки везли Бориса, все йшло «без капості», тільки було тісно від натовпу людей, а тут сани стали нерухомо, коли їх спробували зрушити силою, то обірвався мотузок («оужа»), хоча був він дуже товстим. Тоді всі люди, що заповнили місто і обліпили, подібно до бджіл, стіни і забрала фортеці, закричали: «Господи, помилуй!» («людьмъ зовоущемъ курелеисонъ»), і голос народу був подібний до грому. Так раки ледве змогли довести.

Показовим є те, що мощі Бориса переносить Володимир Мономах, а не старший за віком і генеалогією Давид Святославич, який супроводжує раку Гліба. Ця своєрідна диференціація пояснюється декількома причинами. По-перше, Гліб, як переконливо показав М.Х. Алешковський, спочатку шанувався більше, ніж Борис. Саме зображення молодшого Гліба, а не старшого Бориса було на лицьовій стороні енколпіїнів (хрестів-мошевиків), що було можливим лише в умовах переважного шанування цього

«другорядного» святого²⁷. У пам'ятниках, присвячених свягим братам, Гліб, а не Борис найтісніше пов'язаний з чудесами. У «Сказанні» під час першого перенесення мощів 1072 р. митрополит благословляє князів рукою Гліба, а не Бориса²⁸.

По-друге, Гліб більше шанувався в сім'ї Святослава Ярославича, а Борис – у сім'ї Володимира Мономаха. Це, напевно, пов'язано з тим, що за «заповітом» Ярослава Мудрого Муромське князівство Гліба стає отчиною Святослава, а Ростовське князівство, що було за Борисом (загиблим до того ж на Альті, на півдорозі між Києвом і Переяславом), успадковують Всеволод і його наступник Мономах. Про заступництво Гліба Святославові і його потомству красномовно свідчить уже той факт, що 1072 р. під час благословення Ярославичів рукою Гліба ніготь з руки святого дивним чином опиняється під шапкою Святослава, а не кого-небудь іншого з присутніх Ярославичів²⁹. Глібом був названий старший син Святослава. Тезоіменинником же святого в хрестильному імені став Давид Святославич, можливо, ще й тому під час перенесення мощів 1115 р. він супроводжував раку Гліба. Але одного з синів Святослав назвав Романом – хрестильним іменем Бориса. Тому перебільшувати «протиставлення» святих братів не варто – вони обидва залишалися патронами всього роду Рюриковичів у цілому. Перейдемо до взаємин Мономаха і святого Бориса.

На думку М.Х. Алешковського, «саме з висуненням на перший план російської історії Мономаха та його сім'ї пов'язано зниження уваги до культу Гліба і початок широкого і переважного шанування Бориса»³⁰. Інші ж дослідники початок зміни глібоборисівського культу на борисоглібський пов'язують з перенесенням мощів святих 1072 р. у церкву, побудовану старшим з Ярославичів – Ізяславом, йому й віддають ініціативу цієї зміни³¹. Але навіть якщо і так, то закріплення переважного шанування Бориса, як і вважав М.Х. Алешковський, слід пов'язувати з діяльністю Володимира Мономаха і його нащадків. Крім того, якщо спочатку князі-мученики, і перш за все Гліб, були шановані лікарями-цілителями, то в кінці XI або на початку XII ст. відбувається переосмислення їх культу, перетворення його в «військово-феодалний культ заступників землі Російської»³². Також навряд чи підлягає сумніву важлива роль у цьому Володимира Мономаха, прибічника активної боротьби з половцями і ревного шанувальника Бориса – хороброго воїна, що бився з печенігами, обороняв Російську землю. Про заступництво св. Бориса від половців у день пам'яті цього князя-мученика Мономах згадує в своєму «Повчанні»³³. При цьому якщо літописець під 1093 р. називає день 24 липня днем обох братів, то Мономах згадує лише Бориса, хоча днем Бориса цей день став лише в кінці XII ст., коли в календарях з'являється день смерті Гліба – 5 вересня³⁴. Зазначимо, що один із синів Володимира був названий християнським іменем Бориса – Роман. Припущення про те, що Мономах назвав свого сина саме на честь канонізованого родича, підтверджується і «тим фактом, що у новонародженого княжича і св. Бориса збігаються не лише християнські імена, але і по батькові»³⁵. Відомо також, що в Мономаховій сім'ї зберігалася реліквія Бориса – його меч, яким захищався від убивць і Андрій Боголюбський, онук Мономаха³⁶.

Таким чином, зі всієї сукупності даних і, перш за все, розповіді «Сказання» про церемонію перенесення святих мощів, напрошується цікава паралель: Борис = Володимир Мономах, Гліб = Давид Святославич. Борис був старший за Гліба. Чи не символізувало це старшинство Володимира і право його на велике княжіння? Тоді буде зрозумілим і те, що не було згадано в цьому зв'язку Олега, який був присутній на перенесенні мощів і які переносили в церкву, побудовану ним. Це побічно свідчить на користь думки про те, що Олег на Любецькому з'їзді князів 1097 р. втратив старійшинство серед Святославичів, був вимушений відмовитися від нього на користь Давида³⁷. Тим самим обидва Святославичі позбавлялися прав у загальнородових рахунках.

Повертаючись до розповіді «Сказання» про перенесення раки Бориса та Гліба, зазначимо, що, окрім розподілу у ньому «ролей» Мономаха і Святославичів, звертає на себе увагу і той факт, що в ньому не згадується про відомий з Іпатіївського літопису інцидент – суперечку князів про те, де поставити раки. Якщо Мономах хотів помістити раку Бориса і раку Гліба всередині церкви і поставити над ними срібний «теремъ», то брати хотіли помістити їх «в комару, идеже отець мои назнаменаль, на правой стороне»³⁸, тобто, ймовірно, в правому нефі. Митрополит і єпископи, згідно з літописом,

запропонували тягнути жеребок. Перемогли Святославичі. Ймовірно, тому весь цей епізод і відсутній у «Сказанні». Крім того, на думку М.Б. Сverdлова, цей «розбрат» не згаданий у ньому – творі, призначеному для прославляння перших руських святих, оскільки «піднімав важливі питання релігійного і культурного життя на Русі в перші роки київського князіння Мономаха»³⁹.

Річ у тому, що поховання мощів святого в центрі храму – католицька традиція, яку продовжило таке поховання князя Володимира Святославича і княгині Анни в Десятинній церкві. Пропозиція ж поховати мощі святих у південній частині храму продовжувала традицію знаходження в нім під час богослужіння руських князів, запозичену у свою чергу з древньої традиції візантійських імператорів. Тим самим, у питанні відносно місця поховання Бориса та Гліба стикалися дві культурні традиції і, як передбачає М.Б. Сverdлов, «дві тенденції культурного і політичного життя Русі того часу – збереження традиції Уселенської церкви, відвертості в політичній і культурній взаємодії із західноєвропейськими країнами і їх неприйняття, орієнтація на візантійські, православні традиції, засвоєні і розвинені в Російській державі»⁴⁰.

Вирішити цю суперечку мали ієрархи вітчизняної церкви на чолі з греком і активним противником «віри латинської» Никифором. «Тому, – продовжує М.Б. Сverdлов, – в даному конфлікті зі Святославичами Володимир Мономах мав поступитися: епізоду з жеребком у зв'язку з місцем поховання канонізованих князів-мучеників або не було, або його рішення було визначено заздалегідь»⁴¹.

Як би там не було, цей конфлікт для Володимира, судячи з усього, принципового значення не мав. Адже після завершення святкувань він не тільки прикрасив золотом і сріблом раки Бориса та Гліба, але також і приміщення, де вони знаходилися, те місце їх поховання, через яке і сталася його суперечка зі Святославичами. Пізніше, 1117 р., Володимир побудував свою церкву, присвячену св. Борису і Глібу, на річці Альті, де було вбито Бориса і, що символічно, де 1125 р. помре і сам Мономах⁴². Таким чином, Володимир Мономах підтвердив властиве йому самому шанування цих святих і, перш за все, Бориса.

Отже, Володимир Мономах є одним з найбільш ревних прибічників і шанувальників культу святих князів Бориса та Гліба. Згідно зі «Сказанням», він постійно піклується про їх шанування, прикрашає раки святих і є одним з головних організаторів їх перенесення до нового кам'яного храму Вишгорода, побудованого Олегом Святославичем. За свої старання і велику любов до Бога і культу святих братів Володимир удостоюється найвищих похвал. Автор «Сказання» відзначає його благородство, а також властиві князеві «великоумие», лагідність і покірність, зближуючи тим самим образ Мономаха з образом святих князів-страстотерпців, створений ним у першій частині «Сказання». Особливо підкреслюються стосунки Володимира Мономаха та святого Бориса: під час перенесення мощів його раку супроводжує саме Володимир. Святий Борис, що був правителем Ростовського князівства, яке пізніше увійшло до отчини Мономаха, судячи з усього, розглядався як особистий заступник цього князя і його сім'ї. При цьому, якщо на ранніх етапах розвитку культу святих братів Гліб шанувався більше, ніж Борис, то багато в чому завдяки зусиллям Мономаха першість переходить до Бориса.

1. Воронин Н.Н. «Анонимное» сказание о Борисе и Глебе. Его время, стиль и автор // Труды отдела древнерусской литературы. – Т. XIII. – М.; Л., 1957. – С. 39.

2. Успенский сборник XII – XIII вв. / Изд. подг. О.А. Князевская, В.Г. Демьянов, М.В. Ляпон. Под ред. С.И. Коткова. – М., 1971. – С. 66.

3. Там само.

4. Там само. – С. 68.

5. Воронин Н.Н. Вказана праця. – С. 36.

6. Успенский сборник... – С. 68.

7. Приселков М.Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X – XII вв. – СПб., 1913. – С. 313.

8. Успенский сборник... – С. 68.

9. Там само. – С. 69.

10. Воронин Н.Н. Вказана праця. – С. 36.

11. Успенский сборник... – С. 65 – 66.
12. Там само. – С. 69.
13. Соловьев К.А. Культ святых Бориса и Глеба во властных отношениях древней Руси XI – начала XII века // Вопросы истории. 2002. № 5. – С. 25.
14. Успенский сборник... – С. 69.
15. Воронин Н.Н. Вказана праця. – С. 51
16. Там само. – С. 50.
17. ПСРЛ. – Т. II. Ипатьевская летопись. – М., 1962. – Стб. 275 – 276.
18. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1949. – С. 260 – 261; Смирнов И.И. Очерки социально-экономических отношений Руси XII – XIII в. – М.; Л, 1963. – С. 323; Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М., 1975. – С. 138.
19. Свердлов М.Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси в VI – первой трети XIII в. – СПб., 2003. – С. 489.
20. Вилкул Т.Л. Люди и князь в древнерусских летописях середины XI – XIII вв. – М., 2009. – С. 131.
21. Успенский сборник... – С. 69.
22. Смирнов И.И. Вказана праця. – С. 249.
23. Там само. – С. 249 – 250.
24. Алешковский М.Х. Русские глебоборисовские энколпионы 1072 – 1150 годов // Древнерусское искусство. Художественная культура Домонгольской Руси. – М., 1972. – С. 119.
25. Успенский сборник... – С. 70.
26. Там само. – С. 70.
27. Алешковский М.Х. Вказана праця. – С. 106 – 110.
28. Там само. – С. 110 – 111.
29. Успенский сборник... – С. 62 – 63.
30. Алешковский М.Х. Вказана праця. – С. 118.
31. Хорошев А.С. Политическая история русской канонизации (XI – XVI вв.). – М., 1986. – С. 32 – 33; Соловьев К.А. Вказана праця. – С. 23 – 24.
32. Там само. – С. 117.
33. ПСРЛ. – Т. I. Лаврентьевская летопись. – М., 1962. – Стб. 249.
34. Алешковский М.Х. Вказана праця. – С. 117.
35. Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X – XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. – М., 2006. – С. 122.
36. ПСРЛ. – Т. II. – Стб. 587.
37. Димник М. Любецький з'їзд і пониження статусу Олега Гориславича // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі. – Чернігів, 1997. – С. 14 – 20.
38. ПСРЛ. – Т. II. – Стб. 281.
39. Свердлов М.Б. Вказана праця. – С. 498.
40. Там само.
41. Там само.
42. ПСРЛ. – Т. I. – Стб. 291, 294 – 295.

Рассматриваются сведения о Владимире Мономахе, содержащиеся в «Сказании о Борисе и Глебе» – в его части, повествующей о посмертных чудесах святых. Особое внимание уделяется почитанию им и другими русскими князьями культа святых братьев. Подчеркивается особое отношение Мономаха к святому Борису, как его личному покровителю.

Ключевые слова: Борис и Глеб, Владимир Мономах, почитание, патрональные традиции.

The article examines information about Volodymyr Monomakh available in the Tale of Boris and Gleb, specifically in the part retelling posthumous miracles of the Saints. Particular attention is focused on his reverence for the cult of the saint brothers shared by other Russian princes. The paper stresses special attitude of Monomakh towards Saint Boris as his personal patron.

Keywords: Boris and Gleb, Volodymyr Monomakh, reverence, patronal traditions.